

■ Bán Zoltán András (Esszé)

Meghalt a Főítész, elmúlt a rút világ!

Könczöl Csaba emlékének

(Részlet)

[...]

Mi járt rosszul? Kik?

A válasz könnyű, de előbb ismételjük át az előzőeket. Mindenki jól járt, láttuk, az Írók (művészek...), a Kása Gazdái, és végül jól járt a Közönség, mert remek műveket kapott garmadával, mert ez Tényleg nagyszerű Kása volt. (Sőt nem is Kása, a Közönség ajkán, hanem sokféle ízű Gríz, de ez mást kérdés, most hagyjál ezzel.) Csak a Kritika került ravatalra, csak a Kritikusok szívtak szakadatlanul, miközben még Kását sem kaptak, még Asztaluk sem volt, Tálkájuk sem.

A kritika, a Független Kritika megszűnt létezni, helyette ott volt a Főkritika, a Főítézség. Ennek csak Famulusokra van és volt szüksége, labdaszedőkre az éppen aktuális Leányfalun. Persze, írtak olykor mást is, nagyon néha írtak szamizdatban, független kritikát. Na de láttál te már értelmes szamizdat-kritikát? Amikor **Eörsi** vitázott Radnótival? Ismerte ezt a vitát a Közönség? Hallottál már olyat, hogy valaki Kívülről Megtanulta a nem publikált kritikáját, mint Illyés az *Egy mondatot*? Hogy még a feleségével is Bemagoltatta? Persze OTT és ŐK ismerték a szamizdat-kritikát, de csak dörzsölték a tenyerüket és nyalogatták a szájuk szélét: jó ez nekünk, mondogatták, hiszen a Kása fogyasztói végül egymást eszik meg, csakhogy minél jobb Műveket ír hassanak. [...]

EZ LEGYEN!

[...]

Szóval nem különösebben hosszú, sőt meglepően rövid gondolkodási idő után azt mondtam Balassának egy halk Újévi reggelen, 1977-ben, hogy: NE! És azért mondtam többek között ezt, mert én nem láttam az Új Magyar Prózát, noha akkor már mutatkozott a Kised, már megjelent Esterházy, Nádas, Lengyel, Hajnóczy, Spiró – nem mondom a neveket, kívülről

nyomatod ügyis. Nem láttam, illetve amit láttam belőle, arról nem gondoltam, hogy egy olyan Független és Érvényes Szellem, mint a Balassáé találhat ebben bármi különösebben érdekeset. Noha persze különösen Érdekes volt (akkoriban...), ezt kár lenne tagadni, pláne utólag kár lenne és ostoba is. Különösen Esterházy és Tandori akkoriban szárba szökkenő prózája volt különösen Érdekes, ők mintha tényleg valami Újat kezdtek volna a Prózában, míg Nadas eleinte amolyan sima Déry utánzóknak tűnt (megbolondítva némi széplelkű hisztériával), Lengyel sima Ottlik utánzóknak, Hajnóczy sima szocialista realistának (a szó valódi értelmében, aki a szocializmus viszonyait ábrázolja a realizmus eszköztárával), Spiró meg elsősorban drámaíró volt akkoriban. Meg aztán nem láttam a Független és Pártérdekektől Mentés Kritika lehetőségét, nem láttam, hogy Aczélék nélkül hogyan mehet a kritika, noha az irodalom, különösen a Nem Aulikus Irodalom még ment valahogy, valahogy ment a Prózafordulat is, noha még kised Prózafordulat, de ment és tipegett, bárha persze nem Nélkülük, hanem Velük ment voltaképpen, az Aczél-Kádár-Szisztéma által döcögött és tipegett és tűrdött meg valahogy. Ha nem is általuk, de Velük ment mindenképpen, mert ők adták a papírt, ők adták a, szóval ők adták Mindent, akár hiszed, akár nem. Petri látta ezt, és ezért Szamizdatba ment, Konrád látta ezt és Szamizdatba meg külföldre ment, **Eörsi** is látta, és ezért olykor ő is Szamizdatba ment, nem is beszélve a külföldről. Hogy kettőjükéről (hármójukról) Balassa – különösen akkoriban – egy vak hangot sem írt, az persze lényeges és fontos, pontosabban Szimptomatikus (ahogy akkor mondtuk a Lukács-iskola szellemi tornatermeiben), mert ez Ellenzéki Rizsa volt, és ebbe ő nem bonyolódhatott bele, ha el akarta fogadtatni az Újat, és különösen úgy nem bonyolódhatott bele, ha el akarta fogadtatni magát a Nem Ellenzéki Ellenzéki oldalon. Mert Balassa meglátta az újat, megérezte, hogy Hunniában valami készül, hogy jön a Nem Ellenzéki Ellenzéki Irodalom, plusz meglátta a vákuumot a Főítészi Székben, de nem ment külföldre, hanem Majdnem Azonnal a Nem Ellenzéki Haladás élére állt, majdnem azonnal beült az Üres Székbe.

Ki nem mondott (és most általam megfogalmazott) Jelszava egyszerű volt: eddig EZ LETT, mostantól: EZ LEGYEN! Téved, aki azt gondolja, hogy nincs kiút az EZ LETT világából, gondolhatta (akkoriban...) Balassa. Van kiút, és én pedig azt mondom, hogy mostantól: EZ LEGYEN!

De ez nem volt olyan egyszerű (akkoriban...), noha ma úgy látod, hogy egyszerű volt és magától értetődő. Mert voltak itt azért apró kis problémák. Most figyelj.

Mert azért is mondtam színjőzanul, apró gondolkodás után, hogy NE!, mert nem láttam Balassában a Mai (akkori...) Magyar Irodalom elkötelezett hívét, valahogy Hamisnak éreztem, és ha már a hamisságnál tartunk, be kell vallanom, hogy mindmáig – azaz nagyjából harminc évvel magyar irodalmi pályakezdése és öt évvel tragikusan korai halála után, hiszen „teli bőrönddel” kellett mennie, ahogy egyik kedvence, Bartók mondta a maga halála előtt – még most is Hamisnak érzem ama lelkesedését a Mai (akkori...) Magyar Irodalom termékei iránt. Hiszen nem olvasott ilyesfajta irodalmat, az tőle alkatilag... stb., de ezt már egyszer mondtam. Balassa a szíve mélyén nem kedvelte ezt a Mai (akkori) Magyar irodalmat, ez tőle távol állt. Ez apró kis probléma volt, ezen valahogy túl kellett tennie magát. És túl is tette magát, egy pár apróbb hazugsággal ugyan, de túltette (akkoriban..., később már kevésbé, később már megtehetette, hogy őszintébb legyen). Mert nem számoltam azzal ezen a bizonyos reggelen, hogy Balassa becsvágyó volt, hiú is volt a barátom (miért, te nem vagy az, *mon cher?*), de hát ki merné tagadni a Becsvágy és a Hiúság hatalmas szerepét a kultúra történetében? De akár hiúságból, akár becsvágytól vezéreltetve, vagy mindezekkel együtt a hamisság mellett volt benne erős Igazságvágy is, az alakoskodás és apró hazugságkupac mellett megvolt benne az őszinteség is, mert a hamisság és a sokféle alakoskodás mellett

ugyanakkor ő is Emberarcút akart, ő is Reneszánszot akart – ennyiben sosem szakadt el az Irodalmi Lukács Párttól –; de az emberi világ helyett, a lukácsi szóval élve, az Ember Egész helyett (Lukács szavait fordította **Eörsi István**) ő már csupán a magyar világ emancipációjára, az Egész és Ép Magyar Emberre szavazott. És ez nagy és őszinte vállalkozás volt, Jelentős Tett. [...]

A Rendszerváltozás után

[...]

És előkerültek a tollak, és megjelentek a kritikák, és valóban nem állt meg senki, Farkas Zsolt (na de őt már mondtam) aprította a nagyját meg e sorok szerzője, Márton László lesújtó és rettenetesen alapos bírálatot írt Juhász Ferencről, Radnóti Sándor megsemmisítő bírálatot közölt elvbarátjáról, Konrád Györgyről – legyen ennyi most elég, de tényleg reggelig lehetne sorolni. De mégse legyen elég, mert egy szerzőt mindenképpen meg kell említenem, annál inkább kötelességem ez, mivel már legalább 15 éve abbahagyta a kritikaírást, és ha jól tudom, könyvtárosként dolgozik. Hajdú Gergely a neve az akkori fiatalembernek, és azt kell mondjam, hogy a *Holmiban* (akkoriban...) közölt kritikáihoz képest jelen sorok szerzője meg Farkas Zsolt írásai nem egyebek halk fuszulykaszárnál – nézz csak utána a könyvárban. Roppant tehetség volt, hatalmas veszteség, hogy abbahagyta.

De hát ez érthető talán, mármint hogy abbahagyta. Nem volt kellemes dolog Független és Szabad Kritikusnak lenni (akkoriban...), noha persze a folyóirat megvédte kritikusait, már amennyire képes volt erre (és persze a hatalmas tekintélyű Réz Pál képes volt sokszor), de akkor meg a veszély fenyegette, hogy nem kap kéziratot a megbírált íróktól. Nem volt kellemes dolog, ezt elhíheted. Mert a Szabadság egyeseknél (sokaknál...; de persze nem Hajdú Gergelynél) nem enyhe mámort, hanem valódi Frászt okozott; egyeseknél (sokaknál...) a Szabadság egyfajta pánikbetegségeként jelentkezett. Főleg az Írók (többnyire az idősebbek...) érezték meg a Szabadság rettentő, sújtóléghez hasonló hatását. És ekkor Pánikot érezték a Hatalom Védté Belsősegeikben (a jonhaikban...), és erősen Remegni kezdtek, és Félni, és ekkor halkán összekoccantak fogaik, és ekkor Félelmükben rendeltek még egy fröccsöt. Mert hát a Kádár-Aczél-Szisztéma összes rémségével együtt mégis *asylum* volt, mégis ürügy és alkalom és lehetőség és kiút és kibúvó volt nekik, hiszen volt mitől félni és volt minek ellenállni, hiszen látszott világosan a Kása és az Asztal, látszott az *itt* és az *ott*, látszott az ŐK OTT FENN; mígnem most, az Irodalmi és Politikai Szabadság metszően éles légkörében a korábban tengerfenéken (na jó, különféle kocsmákban...) tanyázó halak alig kaptak levegőt. Most hirtelen nemcsak a Balassa-féle Családban, de a valóságban is megszűnt az EZ LETT világa, megszűnt és kiderült, hogy a kritikának a maga Szabadságharcát nemcsak és nem is elsősorban a Rendszer Ellen kell megvívnia, nem a „megalvadt struktúrák” ellen (hogy kapjál egy kis vérbeli politikai szöveget is, noha ezt történetesen egy költő és műfordító írta), hanem az Írók Ellen. Mert hirtelen kiderült, hogy maguk az Írók ellenzik és utálják a legjobban a Kritika Szabadságát és Függetlenségét, maguk az Írók, akik valamiként mégis jól, mert valamiként Védve Érezték magukat a régi akolban (noha persze rettenetesen szenvedtek tőle egyidejűleg). Még Petri is, még ez a teljesen Független és Bátor, ez a tökéletesen Autonóm Költő és Ember is azt írta, hogy a rendszer bukásával „elvették a játékszerem”. Most Hirtelen kiderült, hogy még Esterházyról is lehet valamennyire Negatív kritikát írni, sőt

nemcsak írni (mert ezt eddig is lehetett), hanem publikálni is, mert azt Korábban már nem lehetett volna. És lehet Lebaszós Kritikát írni az elvbarátainkról, **Eörsiről**, Konrádról például. És a Szellemejedelmek Hirtelen bírálhatók lettek, és Hirtelen mintha megkezdődött volna a Normális Szellemi Világ felépülése. Ennek egyik jele volt, sok más Jel mellett, hogy a Balassa-féle Családban eddig helyet nem kapott, Új Kásához, a Családi Hasonlósághoz eddig nem jutott Kertész Imre Hirtelen mintha belekerült volna a Hasonlóak közé, és Hirtelen már Balassa is publikált róla adorációt. De ennek ekkor már nem volt jelentősége. A Főítészet kora letűnt. [...]